

(*Deutscher Auszug*). Ein ungarischer Abzählreim. Nach Untersuchung der verschiedenen Varianten eines sehr verbreiteten ungarischen Abzählprüchleins stellt Verf. fest, dass das Reimwort *egyedem-begyedem*, welches das Sprüchlein eröffnet, eigentlich auf eine spielerische Umbildung von *egy, ket* „eins, zwei“ zurückgeht.

Igekötőink történetéhez

Az igekötő nem tartozik nyelvünknek legősibb, finnugor birtokállományához. Kialakulásának kezdete szerintem az ugor korra tehető;¹ Zsirai úgy véli, hogy a fejlődés az ősi, esetleg az elő-magyarban indult meg, míg a teljesebb alaki és jelentésbeli kialakulás az ó- és közép-magyarban folyt le.² Már rég rámutattam e viszonylag újabb fejlődésnek arra a bizonyítékára, hogy az igekötőnek az igéjével való kapcsolata még a 16–17. században egészen laza, amit az ilyen kapcsolatok világosan szemléltetnek: „az bíró jól *megh tudakozza es kerdezze*“ (MJogtE. 1:216); „az egiessegeknek *meghmaradasara allasara*“ (uo. 18); „tellessegegel *elzaragion es hervadgion*“ (uo. 17). Ma ezeket a kapcsolatokat így mondanók: „megtudakozza és megkerdezze“, „megmaradására és megállására“, „elszáradjon és elhervadjon“. Még Pázmánynál is sűrűn olvasunk ilyeneket: „azért, hogy *meggyalázná és gyüöltetné*“ (ÖM. 6: 41); „*megfogatott és kötötetett*“ (uo. 196).

Az újabb fejlődésnek még szemléletesebb bizonyítéka az a körülmény, hogy a 16. és 17. század sok ígét még igekötő nélkül használ olyan jelentésben is, amelyben ma az igekötő elengedhetetlen. A magyar nyelvtörténet minden kutatójának lehetnek ezen a téren megfigyelései, ám még senki sem tette vizsgálat tárgyává az igekötőknek ezt a szinte szemünk láttára végbemenő elbokrosodását. Budenz mintaszerű értekezéseket írt ugyan a *meg* és az *el* igekötőről, ám az ő célja elsősorban az, hogy a *meg* és *el* alapjelentéséből sokféle használatukat megmagyarázza.³ E sorok célja sem lehet az igekötők terjedésének tüzetes történeti vizsgálata; csak a kérdés érdekes és tanulságos voltára kívánom a figyelmet ráirányítani más kérdések kutatása közben szemem elé került néhány jelenség magyarázó kísérletével.

¹ FUF. 16: 52.

² Az obi-ugor igekötők (Ért. a nyelv- és széptud. osztály köréből 25. k. 3. sz.) 36.

³ NyK. 2: 161 s köv., 3: 72 s köv.

Ma azt mondjuk, hogy a bíróság a peres feleket *megidézi*; ám egy régi jogtörténeti emlékünknél ezt az igét még igekötő nélkül mutatja ilyen formán: „tartozzek az szolga ugyan azon ket penzert masodszor harmadszor es mindannyiszor megh keresni valamigh *idézheti*“. (MJogtE. 1:211, 1587-ből). E mondatból látnivaló, hogy az *idéz* hajdani jelentése nem az, mint a mostani; hogyha a szolga tartozik mindaddig megkeresni a peres felet, amíg *idézheti*, akkor a 16. században még nyilván élt legalább is vidékenként e szó eredetének tudata; érezték, hogy az *ide* határozószó származéka, és jelentése kb. ez volt: 'ide hoz, ide állít'; egy ilyen jelentésű igét, ha a beszélőben él a szó eredetének tudata, semmiképpen sem lehet, de nem is szükséges a *meg* vagy más igekötővel kapcsolni. Ám az etimológiai tudat elhomályosultával már a 17. században lehet pleonasztikusan „ide idézni“ (NySz), a szó jelentése is az lesz, hogy 'cítál, hív', ami aztán megnyitja vele kapcsolatban a *meg* és *be* igekötők útját.

Eppen így az etimológiai tudat elhomályosulása terjeszti el a *felkoncol*, *lekoncol* igéket a puszta *koncol* helyett. A *konc* jelentése 'húsdarab', *koncol* tehát a. m. '(húst) darabokra vág'; azért olvashatjuk a török harcokról, hogy „kiket *konciolnak*, kiket fogva viznek“ (BudBasLev. 1:211). Az Érdy Kódex szerint is „le ragadaa az wr istennek zent papyaat es ky vonyaa az egyhazbol es mynd *yzenkeed konczioltataa*“ (299b. NySz). Ám azért már a 16. században járja a *felkoncol* és *lekoncol*, nyilván azért, mert az ige eredeti jelentése 'szel, vág' jelentéssé színtelenedett.

Érdekes e tekintetben a *kárhozik* ige, amely elemei szerint a. m. '*károsodik, kárt szenved' és mint keresztény vallási fogalom hordozója legrégebb rétegéhez tartozik azon idegenből fordított kifejezéseinknek, amelyeket a tudomány Lehnübersetzung-nak vagy calque linguistique-nek nevez, mert a 'kár' jelentésű latin *damnum* származékának, a *damnatur*-nak ('kárhozatra jut') fordítása. A *kárhozik* tehát hajdan minden igekötő segítsége nélkül kifejezi azt, amit elemei szerint jelent: 1. *kárt szenved, 2. kárhozatra jut. A NySz. bőségesen szolgál ennek bizonyítékaival; ime néhány példa: „Ha kereztssegöt eer, Cristus zent halalanak eerdeme myat idwezwl, ha nem eer, *karhozik*“ (ÉrdyK. 556b); „te es mynd w *karhozik*“ (VirgK. 22). Ámbár még Pázmány is igekötő nélkül használja ilyen formán: „a kiben igaz hit ninesen, *karhozik*“ (ÖM. 6106), mégis réginek kell tartanunk a ma elmarad-

hatatlan *el* igekötő befurakodását, mert már a kódexekben is olvashatni ilyeneket: „Hytyre megh eskeweek hamyssen es *el karhozeek*“ (ÉrdyK. 526, NySz).

A 'treffen, erraten' jelentésű *eltalál* egészen a 18. századig igekötő nélkül használatos, mert így igekötő nélkül is azt jelenti, amit a hitviták korában bővebben így fejeznek ki: „Magyari helyen *talalta az tárgyat*“ vagyis eltalálta a céltáblát (Zvon.-Nagy: PázmPir. 167). „Bizony igen *találád*“: rem acu tetigisti (Decsi: Adag. 116); „*találád* Matko, mint Tök az X-et“ (Sámbár: Matkó és Pós. 168); „jól *találád*, én is annak tartom“ (Matkó: BCsák. 66).

Az 'erfinden' jelentésű *feltalál* fogalmát is igekötő nélkül fejezi ki ez ige egészen a 18. századig: „1452. esz. *találtác* a könynyomtatást“ (Helt: Aritm. B8, NySz); „az törvenyt emberek *talaltak*“ (Ver: Verb. Előb. 39b NySz); „nagy elméjű embernek mondgyuk azt, az ki e'ős'ór az forgó órát *találta*“ (Pázm: Kal. 35. NySz). Csak Faludinál olvasunk arról „a ki *fel találta* a tengeri paripát, tudni illik a hajót“ (NySz).

Még Pázmány egész következetességgel így beszél: „Nem *elégedék* ezzel Isten“ (ÖM. 6: 3); „nem *elégszik* azzal, hogy a bűnös embert örök kárhozatra taszittya“ (uo. 9); „nem *elégednének* azzal, hogy magunk szolgálánk Istennek“ (uo. 61); „nem elégedett azzal, hogy első jövetelével elrontotta bűnt“ (uo. 12). Ha a szó etimológiájára gondolunk, valóban feleslegesnek tarthatjuk e szavakban a ma használatos *meg* igekötőt, amelyet nyilván más igeanalógiája ragasztott az *elégszik*, *elégedik* elé. Pázmány következetessége annál feltűnőbb, mert már kódexeink is ismerik a *megelégedik* igét.

Amíg tudta a beszélő, hogy a *jelenik* ige a *jelen* határozószó származéka, addig igekötő nélkül is kifejezte azt, hogy 'jelenvalóvá lesz', amit ma csak a *megjelenik* ige fejez ki: „Fel tamadotth wr isten ees *ielőnth* Simonnak“ (WinklK. 275); „Feltamad, soknak *jelenik*, mennyekbe megyen fel, és az apostolokat messze bocsátja müre“ (Sylvester, RMKT. 2:135); „a régi kódok és felhők, mellyekben szokott vala Isten *jelenni*“ (Pázmány: ÖM. 6:128). Am azért már a kódexek korában járatos a *megjelenik*, *kijelenik* (NySz).

Egyetlen íróból idézem annak a bizonyítékait, hogy legalább némely vidék szóhasználatában még a 16. század második felében is a *mível* ige azt jelenti, amit ma a 'megtesz, elkövet' igékkel fejezünk ki: „Török aranyam még kevés vagyon, mindent kellene *mívelnem*, hogy gyűjthetnék bennek“

(RMKT. 7:266); „asszonyomért mindent kellene *mívelnünk*“ (uo); „valamit tőlem kívánna, mindent *mívelnék*“ (uo).

Azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy egyes igekötők determinatív szerepe hogyan segíti elő terjedésüket; például a 16. században még így is beszélhettek: „se kýralý ew felsege, se kýralne azzonyý gratýája ... ennekem ne haznalhasson, hanem myndenewth zabadon *foghassanak* [t. i. engem]“ (RMNyE. 2₂:106); ma azt mondanók: 'megfoghassanak v. elfoghassanak', mert a cselekvésnek határozott tárgya van; az ige határozatlan vagy [határozott tárggyal való szerkesztésének különbségét a mai nyelvben jól szemlélteti ez a példa: „*fogtam* egy madarát — *megfogtam* a madarát“.⁴ Ugyanezt a különbséget mutatja az 'obtempero, befolgen' jelentésű *fogad* ige határozott és határozatlan tárggyal való használata: „szót *fogad*“ — de: „*megfogadja* a tanácsot“. Am a régiség a határozott tárggyal kapcsolatban is lemondhatott az igekötőről: „hogy ha azt míveli és *szómat fogadja*“ (RMKT. 7:273); „ha feolsegeod az mi *tanaczunkott fogaggya*“ (BudBasLev. 1:339; L. még NySz.). Különbben a hajdani igekötő nélküli szerkezetet őrizte meg az *adjon Istenre* adott felelet: *fogadj' Isten!* A 16. században így mondták: „Isten fogadja Kegyelmednek“ vagyis *fogadja meg* és teljesítse a kívánságát (vö. MNy. 5: 273).

Azt hiszem, e néhány példa is igazolja, hogy az igekötők kérdése érdemes az ilyen szempontú tüzetesebb vizsgálatra, mert sok jelentéstani és szótörténeti tanulságot ígér.

Kertész Manó.

(*Deutscher Auszug*) — Ung. Zur Geschichte unserer Verbalpräfixe. Diese gehören nicht zum Urbestand der ung. Sprache; der Beginn ihrer Entwicklung kann frühestens aus dem ugrischen Zeitalter datiert werden. Verfasser lenkt die Aufmerksamkeit auf jene Erscheinungen der ung. Sprachgeschichte, welche diese verhältnismässige Neuheit der Verbalpräfixe beweisen; er führt einige Verba an, welche heute mit Verbalpräfix, in der alten Sprache hingegen ohne dasselbe gebraucht werden.

⁴ E. kérdésről Budenz is szól, csakhogy nem történeti szempontból (NyK. 2:182 s köv.).